

Ochrona Wąsatki

Broszura informacyjno-edukacyjna określająca zasady
zachowania się na obszarach chronionych

Broszura informacyjno-edukacyjna określająca zasady zachowania się na obszarach chronionych

Czynna ochrona wąsatki i zasady zachowania się na obszarach chronionych

Priorytetowym zadaniem parków narodowych, krajobrazowych, rezerwatów, obszarów Natura 2000, obszarów chronionego krajobrazu, użytków ekologicznych i innych form ochrony przyrody jest zachowanie naszej pięknej i unikalnej natury. Miejsca te są bardzo chętnie odwiedzane przez turystów i niestety wraz z nasilającym się ruchem turystycznym wzrasta zagrożenie dla terenów objętych ochroną. Przed wejściem na

teren obszaru chronionego, należy zapoznać się z warunkami zwiedzania tego terenu, a zatem między innymi z wieloma obowiązującymi tam zakazami i ograniczeniami. Zarządzający terenami chronionymi wydają szczegółowe regulaminy dotyczące zachowań turystów obowiązujące na tych obszarach. Turyści mogą również korzystać z pomocy tablic i publikacji informacyjnych. Są jednak zasady ogólnie obowiązujące, których należy przestrzegać na terenie każdego obszaru podlegającego ochronie prawnej.

Do podstawowych zasad (nakazów i zakazów) obowiązujących na terenach chronionych można zaliczyć, między innymi:

- nakaz poruszania się tylko po wyznaczonych trasach (dotyczy to zarówno ruchu pieszego jak i rowerowego, narciarskiego czy konnego);
- nakaz zachowania ciszy;
- zakaz zabijania, płoszenia i niepokojenia zwierząt (prowadząc obserwacje, fotografując lub filmując zwierzęta należy pamiętać, że bezpieczeństwo zwierząt i niezakłócanie im spokoju jest sprawą priorytetową);
- zakaz wprowadzania psów;
- zakaz niszczenia gniazd, jaj, nor, legowisk i mrowisk;
- zakaz dokarmiania dzikich zwierząt;
- zakaz zrywania, ścinania, wykopywania, niszczenia roślin, zbierania owoców runa leśnego;
- zakaz niszczenia skał, jaskiń, zaśmiecania i zanieczyszczanie gleby oraz wody;
- zakaz zbierania minerałów, skał, skamieniałości i innych tworów przyrody.

Należy również pamiętać, że obszarach chronionych: biwakowanie, rozpalanie ogniska, używanie otwartego ognia dopuszczalne jest tylko w wyznaczonych miejscach.

Natura 2000

Europejska sieć ekologiczna Natura 2000 stanowi podwaliny ochrony walorów przyrodniczych Polski i jest jedną z najskuteczniejszych form ochrony przyrody zarówno w naszym kraju jak i w pozostałych krajach UE. Głównym zadaniem programu jest zachowanie cennych typów siedlisk przyrodniczych oraz zagrożonych gatunków w skali Europy. W myśl zasad zrównoważonego rozwoju na obszarach Natura 2000, w wielu przypadkach łączy się zabiegi ochronne z działalnością gospodarczą człowieka. Ochrona ekosystemów przyrodniczych i gatunków, dla których wyznacza się obszary Natura 2000, po-

winna iść w parze z odpowiednią wiedzą o tych siedliskach i gatunkach oraz wiedzy o sposobach ich ochrony.

Pewne gatunki ptaków mają szczególny status – traktowane są jako szczególnie ważne, czyli priorytetowe (potocznie nazywane naturowymi) i właśnie dla tych gatunków bardzo istotne są dane dotyczące ich biologii, występowania i sposobów ochrony, a także liczebności populacji i źródeł zagrożeń. Aby zarządzanie siedliskami i gatunkami, wskazanymi w Dyrektywach, mogło obowiązywać w całym kraju, obok zapisów prawa potrzebne są wydawnictwa wyjaśniające i wskazujące gdzie i w jaki sposób należy chronić poszczególne siedliska i gatunki.

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom wszystkich osób zainteresowanych ochroną obszarów Natura 2000, użytkowników tych ekosystemów przyrodniczych, a przede wszystkim miłośników przyrody oddajemy do rąk Państwa niniejszą broszurkę. Jest ona cennym opracowaniem zawierającym kompendium dotychczasowej wiedzy o gatunku naturowym jakim jest wąsatka *Panurus biarmicus*. Przygotowane przez doświadczonego badacza gatunku wydawnictwo, przedstawia nie tylko ekologię wąsatki, ale zawiera również zbiór danych dotyczących czynników zagrożeń i metod jej ochrony oraz traktuje obszernie o wymaganiach środowiskowych tego fascynującego mieszkańca nadwodnych szuwarów.

Celem naszej broszurki docierającej do Państwa jest poza przekazaniem wiedzy o wąsatce również ułatwienie poruszania się po terenach prawnie chronionych. Jednocześnie wyrażamy nadzieję, że napisany w ogólnie przystępny (zrozumiały) sposób tekst okraszony licznymi i ciekawymi zdjęciami zostanie wykorzystany na różnych szczeblach edukacji przyrodniczej.

Prezentacja gatunku (Eine Präsentation der Art)

Wąsatka *Panurus biarmicus* jest niewielkim ptakiem wróblowym (Passeriformes) z rodziny ogoniatek (Panuridae) związanym z podmokłymi siedliskami zdominowanymi przez trzciny (*Phragmites australis*). Jest nielicznym lub bardzo nielicznym ptakiem lęgowym niżu, na zachodzie lokalnie liczny. Liczebność populacji lęgowej wąsatki w Polsce szacuje się na co najmniej 1800-2500 par (Tomiałojć & Stawarczyk 2003).

Samiec wąsatki (Bartmeisenmännchen)
Fot. Piotr Dzielakowski

Prezentacja gatunku (Eine Präsentation der Art)

W wyglądzie wąsatki na szczególną uwagę zasługuje oryginalne upierzenie samca, który ma popielatą głowę z długimi czarnymi „wąsami”, czarne pokrywy podogonowe i długi cynamonowo brązowy ogon. Skrzydła ptaka zdobi czarno-rudo-biały rysunek. Samica i młode ptaki są mniej jaskrawo ubarwione i bez czarnego rysunku na głowie.

Samica wąsatki (Bartmeisenweibchen).
Fot. Lutske de Jong

Prezentacja gatunku (Eine Präsentation der Art)

Wąsatki siedząc na trzcinach trzymają nogi w charakterystyczny „X”- sposób (u dołu samiec; u góry samica)
(Charakteristisches Beinspatat der Art - links Männchen; rechts Weibchen). Fot. Jacek Wierzejski

Młociiane wąsatki (z lewej samica; z prawej samiec)
(Junge Bartmeisen: links Weibchen; rechts Männchen).
Fot. Jacek Wierzejski

Specyficzne ubarwienie wąsatki wskazuje na jej związki z ciepłolubnymi ptakami. Wprawdzie obecnie zaliczana jest do oddzielnej rodziny ogoniatek, ale w przeszłości była, w zależności od aktualnej wiedzy taksonomicznej, przedstawicielem różnych rodzin ptaków, m.in. egzotycznych kurtodrozdów Timaliidae zasiedlających Azję i Afrykę. Wydawałoby się, że tak kolorowy ptak powinien stronić od szarego, nieprzyjaznego krajobrazu rozległych trzcinowisk. Wąsatka jednak doskonale radzi sobie w tym środowisku i stanowi jeden z jego charakterystycznych elementów. Szczególnie zaś piękne są wyraziste barwy dopiero co przepierzonych samców obserwowanych we wrześniu i w październiku.

Die Bartmeise ist der kleine Singvogel aus der Panuridae Familie. Die Art lebt in Sumpfgebieten mit großen Schilfbeständen. Der Brutbestand der polnische Population beträgt wird auf 1800-2500 Paare geschätzt (Tomiałojć & Stawarczyk 2003). Bartmeisen fallen in der Vogelwelt durch sehr interessante Färbung auf. Besonders bemerkenswert ist die Farbe des Männchens – hellgrau Kopf mit den auffälligen schwarzen Federbarten, schwarze Unterschwanzdecken und lang zimtbraun Schwanz. Das Weibchen ist schlichter gefärbt und ohne keilförmigen schwarzen Bart.

Historia gatunku w Polsce (Zum Vorkommen der Art in Polen)

Portret samca wąsatki - widok z tyłu (Das Porträt eines Männchens - Rückenansicht).
Fot. Lutske de Jong

Jeszcze do niedawna wiedza o występowaniu i liczebności wąsatki w Polsce była niewielka. Pierwsze pewne informacje o jej gniazdowaniu w naszym kraju pochodzą z początków ubiegłego wieku. W latach dwudziestych odnotowano lęgi nad Zalewem Wiślanym, w rezerwacie „Ptasi Raj” koło Gdańska i na jeziorze Miedwie. Od lat 70-ych nastąpił gwałtowny wzrost populacji i liczby stanowisk, głównie na Śląsku, w Wielkopolsce, Pomorzu i na Mazurach. Pojedyncze stanowiska wykryto również w innych regionach kraju. Obecnie liczebność tego gatunku szacuje się na poziomie 1800- 2500 par. Na Śląsku pierwszy raz

gniazdowanie tego gatunku stwierdzono w 1961 roku na jez. Koskowickim pod Legnicą, gdzie rok później stwierdzono lęgi 6 par.

Na Stawach Przemkowskich pierwsze wąsatki odnotowano w roku 1978, a w roku 1984 oceniono liczebność gatunku na 3-4 par. W połowie lat 90-ych gnieździło się 10-15 par, w 2001 roku oszacowano liczebność na ok. 150-200 par, a w 2008 roku populacja na obszarze (OSO) Natura 2000 „Stawy Przemkowskie” rozrosła się do ok. 400 par i jest jedną z największych w Polsce. W Przemkowskim Parku Krajobrazowym tego

Portret samca wąsatki - widok z przodu
(Das Porträt eines Männchens - Vorderansicht).
Fot. Seraf van der Putten

Samiec wąsatki w locie (Bartmeisenmännchen im Flug).
Fot. Freek Meijer

urokliwego ptaka można spotkać nie tylko na stawach rybackich wchodzących w skład rezerwatu ornitologicznego, ale również na terenie użytku ekologicznego – „Przemkowskie Bagno”, gdzie najłatwiej dostrzec go z kładki edukacyjnej biegnącej przez mokradła.

Erste sichere Brutnachweisen der Bartmeisen in Polen stammen aus dem frühen 20. Jahrhundert. In den 20er Jahren des letzten Jahrhunderts gelangten Brutnachweise der Art im Frische Haff

(Zalew Wiślany), im Naturschutzgebiet „Ptasi Raj” bei Gdańsk und am Miedwie See.

Die Bartmeisen wurde im Naturreservat „Primkenauer Teiche” (Stawy Przemkowskie) erstmals im 1978 beobachtet und im 1984 brüteten dort schätzungsweise 3-4 Paare. In den nächsten Jahren hat sich eine neue Population im Primkenauer (Przemkowski) Landschaftsschutzgebiet schnell entwickelt. Vom 10-15 Brutpaaren Mitte 90. Jahren bis zu 400 Paaren im Jahr 2008. Die Primkenauer Bartmeisenpopulation ist eine der größten Populationen der Art in ganz Polen.

Uzależnienie od nadwodnych szuwarów (Die Abhängigkeit von Schilfrohrbeständen)

Rozległe trzcinowiska na obrzeżach jezior i stawów hodowlanych, doliny rzeczne ze starorzeczami porośniętymi łanami szuwarów, a także przymorskie zalewy oraz pola irygacyjne są siedliskami wąsatki.

Typowe siedlisko łęgowe wąsatki (Typischer Lebensraum der Bartmeise).
Fot. Janusz Stępniewski

Typowe siedlisko łęgowe wąsatki
(Typischer Lebensraum der Bartmeise).
Fot. Janusz Stępniewski

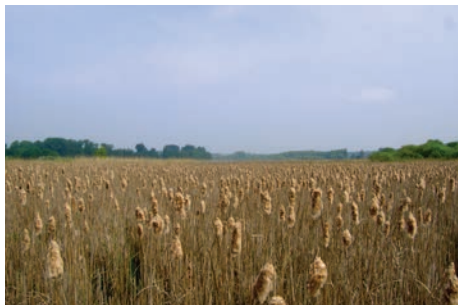

Uzależnienie od nadwodnych szuwarów (Die Abhängigkeit von Schilfrohrbeständen)

Wąsatka zamieszkuje najczęściej wielkoobszarowe, wieloletnie trzcinowiska z bogato rozwiniętym dolnym piętnem roślinności oferującej możliwość gniazdowania. Ptak preferuje trzcinowiska z mniej lub bardziej gęstymi, często połamanymi trzcinami, przerośnięte przez turzycę *Carex* sp. i inne rośliny wodne, z luźno rozmieszczonymi zaroślami wierzbowymi *Salix* sp. Jako rośliny towarzyszące lęgom w trzcinowiskach, wymieniane są: pałka *Typha* sp., turzycę, skrzyp *Equisetum* sp., szczaw *Rumex* sp., żywokost lekarski *Symphytum officinale*, krwawnica pospolita *Lythrum salicaria*, psianka słodkogórz *Solanum dulcamara*, manna mie-

lec *Glyceria maxima*, kosaciec żółty *Iris pseudo-acorus*, mięta nadwodna *Mentha aquatica*, szalejadawity *Cicuta virosa*, jaskier wielki *Ranunculus lingua*, wierzbownica kosmata *Epilobium hirsutum* i inne rośliny wodne. Autorzy wymieniają również rozległe szuwary turzycowe, łany trzcinnika lancetowatego *Calamagrostis canescens* i kłoci wiechowatej *Cladium mariscus* (Wawrzyniak & Sohns 1986).

Bartmeisen besiedeln umfangreiche Schilfwälder am Rand von Seen und Teichen, Flusstäler und Altwasser mit Röhrichtbeständen, ebenso wie Küstenlagunen und Feldsölle.

Wszystko o gniazdach wąsatek (Wissenswertes über Bartmeisennester)

Gniazdo wąsátky (Bartmeisennest).
Fot. Janusz Stępniewski

Lokalizacja gniazda (Der Neststandort)

Wąsátky rozpoczynają lęgi w pierwszych dniach marca. Wówczas to samiec i samica przystępują do budowy gniazd, które są zawsze dobrze ukryte wśród trzin albo w płataninie liści pałki, turzyc i manny mielec. Wyodrębniono cztery typy lokalizacji gniazd znalezionych w trzcinach: gniazda między poskręcanymi łydogami, wśród prostych łydog trzin, pod połamanymi łydogami trzin i na wilgotnym gruncie pod liśćmi trzin. Rzadziej umieszczają gniazda między pędami lub wśród liści innych roślin szuwarowych – zachyłnik błotny *Thelypteris palustris*, trędownik *Scrophularia* sp., sit rozpierzchły *Juncus effusus*, trzcinnik lancetowaty i kłoc wiechowata. Sporadycznie odnotowano również gniazda wąsatek w gniazdach czapli purpurowej *Ardea purpurea* i błotniaka stawowego *Circus aeruginosus* oraz wśród korzeni krzaczastych wierzb.

Bardzo dobrze ukryte gniazda najczęściej posiadają dodatkową ochronę w postaci, tzw. „daszków” osłaniających gniazdo od góry.

Daszki zbudowane są głównie z liści turzyc, wśród których znajdują się gniazda, lub z liści sąsiednich kęp turzyc, liści pałki i innych roślin

Gniazdo wąsátky zbudowane w trzcinach *Phragmites australis*
(Ein Bartmeisennest im Schilfrohr). Fot. Janusz Stępniewski.

szuwarowych. Rzadziej osłonę gniazd stanowią połamane łydogi i suche liście trzciny bądź przedłużone ścianki boczne gniazd.

Die Brutsaison der Bartmeisen beginnt meist schon im ersten Märdzdrittel. Nester sind in der Regel im Schilf, Rohrkolben, Seggen und Wasser-Schwaden gebaut. Sie wurden auch in anderen Sumpfpflanzen, und sogar in den Purpureier- und Rohrweihenestern gefunden. Die sehr gut versteckte Nester im Röhrrichts besitzen oft einen zusätzlichen Schutz durch sogenannten „Dächer“.

Daszek nad gniazdem wąsátky (Das mit einem Dach versehene Bartmeisennest).
Fot. Janusz Stępniewski

Gniazdo wąsátky zbudowane w palce szerokolistnej *Typha latifolia*
(Bartmeisennest im Breitblättrigen Rohrkolben). Fot. Janusz Stępniewski

Gniazdo wąsátky zbudowane w palce wąskolistnej *Typha angustifolia*
(Bartmeisennest im Schmalblättrigen Rohrkolben). Fot. Janusz Stępniewski

Gniazdo wąsátky zbudowane w turzyczach *Carex* sp. (Bartmeisennest in einer Seggenbüchten). Fot. Janusz Stępniewski.

Wszystko o gniazdach wąsatek (Wissenswertes über Bartmeisennester)

Gniazdo wąsatki (Bartmeisennest)*. Fot. Janusz Stępniewski

Konstrukcja gniazda (Konstruktion des Nestes)

Kuliste bądź podłużne gniazdo zbudowane jest z szerokich, luźno ułożonych liści trzciny lub innych roślin szuwarowych. Misterna budowla składa się z trzech warstw: podstawy, warstwy środkowej i warstwy wyścielającej (wyściółki, czary). Podstawę gniazda stanowią – adekwatnie do miejsca umieszczenia gniazda – liście trzciny, pałki, turzyc bądź innych roślin. Długie liście są luźno ułożone jedno na drugim, a ich końce wystają przy górnej krawędzi gniazda. Warstwa środkowa zbudowana jest z drobniejszych liści trzin, fragmentów suchych łodyg trzin oraz liści pałki i turzyc. Warstwa ta jest bardziej spójna od poprzedniej. Czarę gniazda z reguły tworzą kłoski kwiatostanów trzciny, puch pałki oraz pióra i puch ptasi. W wyściółce można znaleźć również włosy puchowe i sierść ssaków, rybie łuski, liście roślin zielnych, łodyżki mchu czy drobne korzonki roślin szuwarowych. Nieco rzadziej głównym budulcem wyściółki jest puch ptasi albo drobne pióra ptaków. Wąsatki najczęściej używają do budowy gniazd piór: kaczek *Anas* sp., łyski *Fulica atra*, wąsatki i gegawy *Anser anser*, tabędzia niemego *Cygnus olor*, czapli siwej *Ardea cinerea*, błotniaka stawowego, szpaka *Sturnus vulgaris*, potrzosa *Emberiza schoeniclus*, bąka *Botaurus stellaris*, brzęczki *Locustella luscinioides* i wodnika *Rallus aquaticus*. Gniazda są luźno wciśnięte między liście lub łodygi roślinności szuwaro-

Gniazdo wąsatki (Bartmeisennest)*. Fot. Janusz Stępniewski

wej, a wysokość ich umieszczenia jest bardzo różna i mogą znajdować się zarówno bezpośrednio na podłożu, jak i na wysokości ponad 1 metra.

Das kugelförmige Nest besteht aus breiten, lose aufeinandergelegten Schilf- oder anderen Sumpfpflanzenblättern. Die Auspolsterung der Nester besteht aus Typhawolle und Schilfrispen. Die kunstvolle Struktur besteht aus den drei Schichten: Unterbau, Mittelschicht und Nestmulde. Die ganze Konstruktion des Nestes ist recht lose zwischen den Stengeln von Schilfrohr oder Blätter anderer Pflanzen hineingedrückt. Die Höhe der Lage der Nester ist sehr unterschiedlich und sie können entweder direkt auf dem Boden oder in einer Höhe von etwa 1 m gebaut sein.

*Zdjęcia gniazd wykonano po zakończeniu lęgów (Alle Bilder der Nester entstanden erst nach dem ausfliegen der Jungvögel).

Gniazdo wąsatki (Bartmeisennest)*. Fot. Janusz Stępniewski

Gniazdo wąsatki (Bartmeisennest)*. Fot. Janusz Stępniewski

Szuwarowy zwiastun wiosny (Der Frühlingsbote im Schilf)

Pełne zniesienie z 7. jajami (Ein Vollgelege von 7 Eiern).
Fot. Janusz Stępniewski

Pełne zniesienie z 7. jajami (Ein Vollgelege von 7 Eiern).
Fot. Janusz Stępniewski

Wąsatki przystępują do lęgów wczesną wiosną. Jeśli zima jest łagodna, to już w drugiej dekadzie marca w gniazdach pojawiają się pierwsze jaja. Przy sprzyjających warunkach możliwe jest jeszcze wcześniejsze rozpoczynanie lęgów. Badacze gatunku (Dittberner i Dittberner 1990) wzmiankują o dwóch gniazdach odnalezionych na wschodzie Niemiec, w których ptaki złożyły pierwsze jaja 7 lub 9 marca. Wczesne lęgi napotykać na różnego rodzaju kłopoty, ale mimo nawrotów mrozów czy też śnieżyc pisklęta często szczęśliwie opuszczają takie gniazda. Szczyt przystępowania do rozrodu przypada na 2. i 3. dekadę kwietnia. Pełne zniesienie wąsatki wynosi od 4 do 7 jaj, rzadziej 3 lub 9. Zdecydowaną większość stanowią zniesienia 5. i 6. jajowe. Zdarzają się również lęgi zawierające 10 a nawet 12 jaj, ale są one dziełem co najmniej dwóch samic. Stosunkowo często można znaleźć w gniazdach wąsatki „zabudowane” jaja, tzn. jaja złożone we wczesnym stadium budowy gniazda i później zakryte budulcem przynoszonym przez zmieniające się ptaki.

Pełne zniesienie z 7. jajami (Ein Vollgelege von 7 Eiern).
Fot. Janusz Stępniewski

Die meisten Bartmeisenbruten finden in der 2. und 3. Aprildrittel statt. Eine vollständiges Gelege der Bartmeise beträgt 4 bis 7 Eiern, seltener 3 oder 9. Es gibt auch die Gelegen, die 10 und sogar 12 Eier enthalten, aber sie stammen wahrscheinlich von 2 oder mehreren Weibchen.

Niezwykłe ptasie „zaręczyny” (Ungewöhnliche „Vogelverlobung“)

Para młodocianych wąsatek (u dołu: samica; u góry: samiec)
(Junges Bartmeisenpaar: unten Weibchen; oben Männchen).
Fot. Jacek Wierzejski.

Po 12 dniach (począwszy od zniesienia przedostatniego jaja) wspólnego wysiadzania wykluwają się pisklęta. Dobrze ukryte gniazda wąsatek sprawiają, że siedzące w nich pisklęta przebywają w półmroku i istnieje groźba podawania pokarmu przez rodziców tylko tym najaktywniejszym, a tym samym słabszym grozi śmierć. W celu uniknięcia tego niebezpieczeństwa wąsatki stosują specjalną strategię karmienia typową dla dziuplaków. Pisklę po otrzymaniu pokarmu, przesuwa

Młode wąsatki w gnieździe (Jungvögel im Nest). Fot. Janusz Stępniewski.

Żerujący samiec (Bartmeisenmännchen bei der Futtersuche). Fot. Freek Meijer

się w bok zgodnie z kierunkiem ruchu wskazówek zegara, a jego miejsce zajmuje inne. Tym samym każde z nich jest regularnie odżywiane. Bezbłędne przekazywanie pożywienia ułatwiają również wnętrza dziobów piskląt zaopatrzone w charakterystyczne dla gatunku jasne plamki, które „świecą” w ciemnym środowisku.

Młode po około 14 dniach opuszczają gniazda, a w razie zagrożenia wyskakują z nich już w wieku 10 dni. Zmuszone do opuszczenia gniazda nielotne jeszcze ptaki doskonale wspinają się po todygach trzcin i błyskawicznie przeciskają się wśród szuwarów. Po opuszczeniu gniazd są jeszcze przez kilka dni karmione przez rodziców, a następnie łączą się w stadka z młodymi z innych lęgów i ko-

czą po macierzystym terenie. Niezwykłe u tego gatunku jest także to, że samce z pierwszych lęgów zaczynają śpiewać już w czerwcu i wtedy dochodzi do „zaręczyn” czyli tworzenia par przez młodociane osobniki. Pary te przystępują do lęgów w następnym sezonie lęgowym. Wąsatki pozostają z reguły w stałych parach przez całe życie, co także tylko wyjątkowo zdarza się wśród ptaków wróblowych.

Od końca lipca do połowy października wąsatki przechodzą całkowite pierzenie. Zarówno dorosłe jak i młode ptaki zmieniają wszystkie pióra i wszystkie stają się do siebie bliźniaczo podobne, tzn. że nie można ich odróżnić po wyglądzie. Gatunek ten należy do nielicznych europejskich przedstawicieli wróblaków przechodzących tego typu pierzenie.

Młode wąsatki w gnieździe (Jungvögel im Nest). Fot. Janusz Stępniewski.

Nach 12 Tagen (nach Ablage des vorletzten Eies) Brutzeit, durch beide Partner, schlüpfen die Jungen. Die Jungvögel verlassen nach etwa 14 Tagen das Nest. Bei Störungen können sie aber auch im Alter von 10 Tagen das Nest verlassen. Jungen Bartmeisen bilden bereits im Juni und Juli „Verlobungspaare“. Im Regel brüten solche Paare in nächster Saison gemeinsam. Die Bartmeisen leben meist in einer Dauerehe, dies ist bei Singvögeln außergewöhnlich. Die Bartmeisen zählen zu den wenigen europäischen Brutvögeln, bei denen Alt- und Jungvögel das gesamte Gefieder noch im Sommer erneuern.

W grupie najpewniej (Sicherheit im Schwarm)

Wąsatka najczęściej gniazduje w większych koncentracjach lęgowych. Wielkość takiej luźnej kolonii waha się od kilku do kilkunastu par, a czynne gniazda mogą znajdować się nawet w odległości 1,5 m od siebie.

U wąsatki z reguły nie dochodzi do sporów terytorialnych i nie konkurują one także o pokarm. Wynika to z towarzyskiego trybu życia wąsatek, które przez większą część roku przebywają w zgrupowaniach. Zimujące stada z nastaniem wiosny rozpraszają się i poszczególne pary przystępują do lęgów.

Żerujący na trzcinie samiec wąsatki (Ein nach Nahrung suchendes Bartmeisenmännchen auf den Schilfrispen). Fot. Jan Cornelissen

W rzeczywistości jednak grupa nie przestaje istnieć, ponieważ większość tworzących ją par buduje gniazda w bliskiej odległości od siebie. Wprawdzie spotyka się również indywidualnie gnieźdzące się pary, ale i one z reguły kontaktują się z ptakami przebywającymi w oddalonej kolonii.

W życiu tych towarzyskich ptaków zasiedlających rozległe tereny kontakt głosowy odgrywa znaczącą rolę. Wąsatki przebywając w dolnej, mocno zacienionej strefie szuwara często nie widzą się i wtedy pozostaje im tylko taka łączność.

Bartmeise nisten oft in größeren, lockeren, Kolonien. Die Größe eines solchen Kolonie variiert von einigen bis zu mehreren Paaren. Bewohnte Nester können nur 1,5 m voneinander entfernt sein. Im Leben dieser sozialen Vögel spielt einer Rufkontakt eine sehr wichtige Rolle. Bartmeisen halten sich am häufig in der stark schattierte Zone der Röhrichte auf, oft sehen sie sich dann nicht und es bleibt ihnen nur der stimmliche Kontakt.

Samiec wąsatki na trzcinie (Bartmeisenmännchen an einem Schilfhalm). Fot. Jan Cornelissen

Długość sezonu lęgowego i liczba lęgów (Die Brutperiode und Anzahl der Bruten)

Kilkudniowe młode (Mehrtägige Jungvögel).
Fot. Janusz Stępniewski

Sezon lęgowy wąsatek jest bardzo rozciągnięty w czasie i może trwać nawet ponad 150 dni. Pierwsze lęgi rozpoczynają się z reguły na przełomie marca i kwietnia, a pisklęta z ostatnich lęgów opuszczają gniazda w sierpniu lub nawet we wrześniu.

Na podstawie obserwacji indywidualnie oznakowanych osobników na terenie Niemiec (Brandenburgia, Wawrzyniak i Sohns 1986) i Polski (Wielkopolska, Stępniewski 1995, 2012) ustalono,

że większość par przystępuje trzykrotnie do lęgów w jednym sezonie lęgowym. Przy czym nie wszystkie lęgi kończą się sukcesem, tzn. część lęgów zostaje zniszczonych na etapie inkubacji jaj lub karmienia piskląt. Zdarzają się również ptaki, które przystępują do lęgów cztero- lub nawet pięciokrotnie w sezonie. Jest to możliwe dzięki lęgom nakładającym się w czasie. W roku 1990 stwierdzono na Jeziorze Łoniewskim w Wielkopolsce indywidualnie oznakowaną parę, która w tym samym czasie w jednym gnieździe kar-

Dorose wąsatki z pokarmem (z lewej samica; z prawej samiec) (Altvögel der Bartmeise mit dem Futter; links: Weibchen, rechts: Männchen). Fot. Piotr Dzielakowski

miła młode, a w drugim wysiadywała jaja. Para ta przystąpiła do 5 lęgów, z których trzy zakończyły się sukcesem, a dwa lęgi uległy zniszczeniu na etapie karmienia piskląt. Łączna długość sezonu lęgowego tej pary (od złożenia pierwszego jaja w najwcześniejszym lęgu do wyprowadzenia ostatniego pisklęcia w najpóźniejszym lęgu bądź zrabowania gniazda) wynosiła w 1990 roku – 112 dni (23.03–12.07), (Stępniewski 1995, 2012). Podobną sytuację odnotowano również w Wielkopolsce w latach 2012 i 2013. Szczególnie ciekawy był ten drugi przypadek kiedy to udało się prześledzić rolę rodziców w trakcie takiego kuriozalnego lęgu. Samica po zniesieniu jaj w drugim gnieździe przestała interesować się stosunkowo młodymi pisklętami w pierwszym gnieździe i w pełni skoncentrowała się na nowym lęgu. Samiec natomiast opiekował się potomstwem w pierwszym gnieździe i niekiedy (nieregularnie) wysiadywał jaja w drugim (nowym) gnieździe (J. Stępniewski – mat. niepubl.).

W wyniku tak dużej liczby lęgów jedna para teoretycznie może wyprowadzić w ciągu jednego sezonu lęgowego nawet ponad 20 młodych, co jest dużą rzadkością w świecie ptaków wróblowych. To umożliwia przetrwanie gatunku narażonego na duże straty w czasie zimowania.

Eine Brutsaison der Bartmeisen ist zeitlich erstreckt sich über einen längeren Zeitraum und kann bis über 150 Tage dauern. Die erste Bruten

beginnen meist Ende März und April, und Jungvögel aus späten Bruten verlassen die Nester erst im August oder sogar September. Die Mehrzahl der Paare führt bis zu drei Bruten in einer Brutsaison durch. Durch diese hohe Reproduktion kann die Art die hohen Winterverluste ausgleichen.

Ośmiodniowe młode (Achtägige Jungvögel).
Fot. Janusz Stępniewski

Młode gotowe do opuszczenia gniazda (Fast flügge Jungvögel). Fot. Janusz Stępniewski

Fluktuacje liczebności wążatki (Bestandsschwankungen der Bartmeisenpopulation)

Gatunek ten wykazuje znaczne fluktuacje liczebności w kolejnych latach. Po latach tłustych następują lata chude, w których liczebność populacji ptaka znacznie spada. Do końca nie wyjaśniono przyczyn takiego stanu rzeczy. Najczęściej wymienianym powodem zapaści liczebności gatunku są trudne warunki zimowe, którym ptak musi stawić czoło, bowiem wążatka jest jednym z nielicznych zimujących u nas mieszkańców trzcin. Niestety niskie temperatury

połączone z długotrwałym zaleganiem grubej warstwy śniegu mogą dziesiątkować populacje wążatek. Niektórzy badacze gatunku twierdzą jednak, że najgroźniejsze dla tego gatunku są łagodne zimy z następującymi wiosennymi nawrotami mrozów, powodującymi padanie ptaków z głodu. Związane jest to z jedną z wielu niezwykłych cech wążatki, która polega na sezonowych zmianach diety (Spitzer 1972).

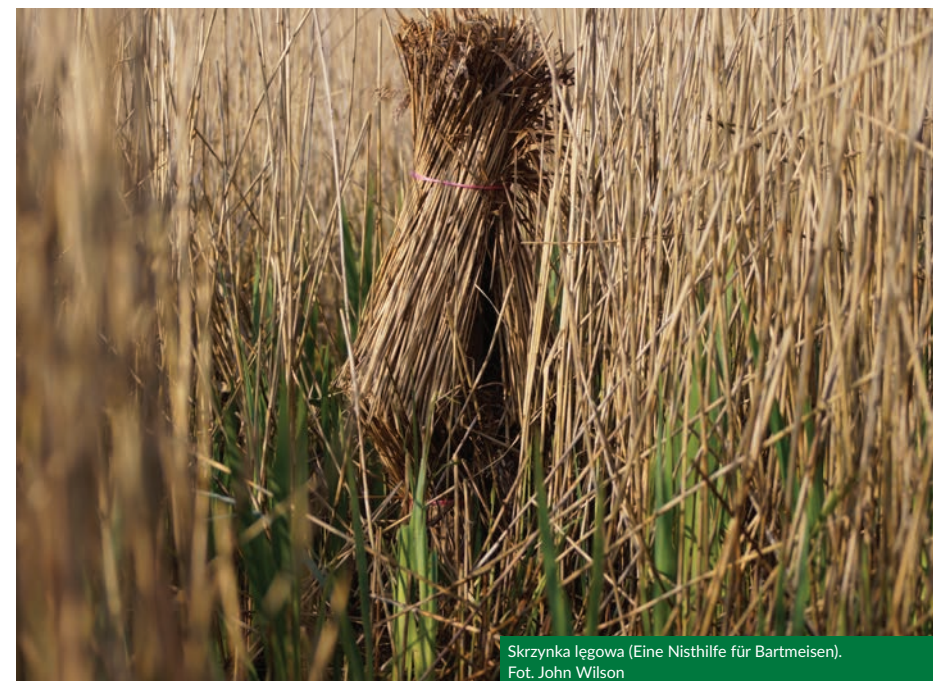
Wielu badaczy gatunku, uważa że jednym z najważniejszych powodów strat lęgów wążatki (obok drapieżnictwa) są złe warunki atmosferyczne. Niektórzy z nich (Kate 1931, Koenig 1951) uważają nawet, że główną przyczyną strat na kontrolowanych przez nich terenach było zatopienie gniazd spowodowane wahaniami poziomu wody. Podwyższony poziom wody nie tylko zagraża bezpośrednio lęgom wążatki, ale również nadmiernie podtopiona roślinność szuwarowa nie zapewnia jej odpowiednich siedlisk lęgowych. W wyniku czego ptaki opuszczają nawet tereny zasiedlane od wielu lat.

Jedną z metod ograniczania tego negatywnego zjawiska – zbyt wysoki poziom wody – jest stosowanie specjalnych skrzynek lęgowych dla wążatek. Montowane na odpowiedniej wysokości skrzynki zabezpieczają ptaki przed zgubnymi dla ich lęgów wahaniami poziomu wody. Zbudowane z trzciny i odpowiednio zaprojektowane skrzynki montuje się w siedliskach oferujących

niezbyt dobre warunki lęgowe, tzn. w przerzedzonych trzcinowiskach, pozbawionych roślin podszytu, co dodatkowo zapewnia gatunkowi potencjalne miejsca lęgowe.

Skrzynki tego typu stosowane są z powodzeniem od wielu lat w angielskim rezerwacie Leighton Moos, gdzie podniesiono poziom wody w celu zapewnienia odpowiednich warunków lęgowych dla bąka, co z kolei spowodowało zmniejszenie odpowiednich obszarów lęgowych dla wążatki (J. Wilson – mat. niepubl.).

Die Art hat in einzelnen Jahren erhebliche Schwankungen in der Populationsgröße. Ursachen sind wahrscheinlich negative Winterbedingungen (niedrige Temperaturen, dicke Schneedecke) und schlechtes Wetter (Regenguß) während der Brutzeit. Um Brutverluste durch einen hohen Wasserstand zu reduzieren kann man spezielle Nistkästen (siehe Foto) bauen.

Skrzynka lęgowa (Eine Nisthilfe für Bartmeisen).
Fot. John Wilson

Sezonowa zmienność menu (Nahrungszusammensetzung im Jahresverlauf)

Samiec na trzcinie (Bartmeisenmännchen im Schilf).
Fot. Lutske de Jong

Ptaki na tacce z piaskiem (ang. grit tray).
(Bartmeisen auf einem „Sandtablett“ (engl. grit
tray). Fot. John Wilson

Dieta dorosłych wąsatek zmienia się w zależności od pory roku. Wiosenno-letni jadłospis ptaka stanowią drobne bezkręgowce. Późną jesienią i zimą zwiększa się udział nasion, przede wszystkim trzciny, które zimą stanowią prawie jedyny pokarm wąsatek. Wiosenne gwałtowne załamania pogody wiążące się z niedostępnością owadów, następujące po zmianie pokarmu z roślinnego na zwierzęcy, są uznawane za potencjalną przyczynę wysokiej śmiertelności ptaka i w konsekwencji spadku jego liczebności.

Przejście na dietę roślinną wiąże się z przystosowaniami anatomicznymi; na ścianach żołądka wykształcają się twarde płytki, które razem z połykanymi w tym czasie kamyczkami tworzą sprawny mechanizm służący do rozdrabniania nasion (Spitzer 1972). Zdaniem niektórych badaczy wąsatek, ptaki nie mogąc znaleźć drobnych kamyczków w okresie przyjmowania pokarmu roślinnego, mogą opuścić nawet bardzo dogodne siedliska.

W celu zapewnienia dostępu do kamyczków można zainstalować w miejscach wcześniejszego

przebywania wąsatek, tacki z piaskiem” (ang. grit tray). Tacki takie nie tylko zabezpieczają w okresie jesienno-zimowym zapotrzebowanie ptaków na kamyczki, ale mają również duże znaczenie edukacyjne, ponieważ na co dzień bardzo skryte ptaki, przebywające na tackach dają się bardzo dobrze obserwować ze stosunkowo niedużej odległości. Tacki są stosowane z dużym powodzeniem w angielskim rezerwacie Leighton Moos (J. Wilson – mat. niepubl.).

Die Nahrungszusammensetzung der adulten Bartmeisen variiert je nach Saison. Frühjahr- und Sommernahrung sind kleine Wirbellose. In den Herbst- und Wintermonaten ernähren sich die Vögel von Wasserpflanzensamen. Für eine bessere Verdauung der Samen nehmen die Vögel Kleinsteinchen (Gastrohliten) auf. Solche Steinchen können, unter anderem, durch sogenannte „Sandtablets“ (engl. grit tray) als Hilfsmaßnahme zur Verfügung gestellt werden.

Nietypowy wędrowca (Zum Wanderverhalten der Art)

Samiec w pełnej krasie (Männchen in aller Pracht).
Fot. Freek Meijer

Najnowsze dane wynikające z analizy zaobrazkowanych wąsatek pozwalają stwierdzić, że gatunek ten regularnie koczuje lub podejmuje wędrówki rozpoczynające się w końcu września i osiągające swoją kulminację w połowie października. Koczująca wąsatka napotkawszy po drodze ciekawe, odpowiadające jej warunki, osiedla się tam na stałe. Polskie wąsatki dotychczas stwierdzono w Czechach i Niemczech, a u nas oprócz ptaków zaobrazkowanych w tych krajach stwierdzono również ptaka zaobrazkowanego w Szwecji, który lećcać do nas pokonał 717 kilometrów.

Samiec na kolbie pałki (Männchen an einem Rohrkolben). Fot. Jacek Wierzejski

Samiec wąsatki w locie (Bartmeisenmännchen im Flug).
Fot. Freek Meijer

Zwiastunem zbliżających się wędrówek są tzw. „wysokie loty” („high flying”), które są fenomenem czyli czymś niepowtarzalnym w świecie ptaków wróblowych. Wczesnie rano, podczas bezwietrznej i słonecznej pogody, stada wąsatek zbierają się na wiecach trzcin. Ptaki są pobudzone, a ich początkowo ciche i pojedyncze głosy szybko wzmagają się, aż stają się donośne i bardzo intensywne. Z czasem pierwszy ptak wzbia się w górę, a do niego przyłączają się następne i całe stado startuje pionowo do „wysokiego lotu”. Z reguły krótko po starcie od stadka oddziela się kilka osobników,

które natychmiast znikają w szuwarach. Inne kontynuują lot, raz po raz zmieniając jego kierunek i osiągając przy tym znaczną wysokość. Nagle lot zostaje przerwany i ptaki spadają w trzcinowisko.

Die Bartmeise führt regelmäßige Wanderungen durch, sie beginnen ab Ende September und erreichen ihren Höhepunkt Mitte Oktober. Ein Vorbote auf die kommenden Wanderungen sind sogenannte „Höhenflüge” („high flying”), welche einzigartige in der Ordnung der Sperlingsvögel sind.

Zagrożenia i ochrona gatunku (Gefährdung und Artenschutzmaßnahmen)

Ze względu na swą rzadkość występowania wąsatka została objęta ścisłą ochroną gatunkową oraz wymieniają ją, wraz z innymi gatunkami zagrożonymi wymarciem, w „Polskiej czerwonej księdze zwierząt” (kat. LC). Największym zagrożeniem dla lęgów wąsatki jest osuszanie podmokłych terenów, spadek poziomu wód gruntowych oraz usuwanie wodnej roślinności wynurzonej. Inne zagrożenia egzystencji ptaka opisano szerzej w rozdziałach: „Fluktuacje liczebności wąsatki” (Str. 28) i „Sezonowa zmienność menu” (Str. 30).

Aufgrund ihrer Seltenheit wurden in Polen Bartmeisen unter Schutz gestellt. Zusammen, mit anderen vom Aussterben bedrohten Arten, sind sie in der der „Polnischen Roten Liste aufgeführt“ Vögel” (Kat. LC). Die größte Bedrohung für die Brutplätze der Bartmeise ist eine Trockenlegung von Feuchtgebieten, Abnahme der Grundwasserspiegel sowie die Entfernung der Röhrriete.

Główne zalecenia ochronne dla gatunku:

1. Utrzymanie wysokiego poziomu wód gruntowych oraz zachowanie okresowo wypełnionych wodą starorzeczy i zagłębień śródlądowych.
2. Utrzymanie na stawach i jeziorach dużych pławów szuwaru trzcinowego.
3. Zaniechanie osuszania torfowisk

Die wichtigsten Schutzmaßnahmen für die Art sind:

1. Erhaltung eines hohen Grundwassers Niveaus und das erhalten wasserführender Altarme.
2. Erhaltung von Teichen und Seen mit großen Schilf- und Röhrichflächen.
3. Keine weiteren Entwässerungen von Mooren und Feuchtgebieten.

Literatura (Literatur):

- Dittberner H., Dittberner W. 1990. Frühe Bruten norddeutscher Bartmeisen (*Panurus biarmicus*). Orn. Mitt. 42: 275–282.
- Feindt P., Jung K. 1968b. Bartmeisen (*Panurus biarmicus*) – Einblicke in ihr verborgenes Leben. Z. Mus. Hildesheim N.F. 20: 1–75.
- Kate C.G.B. 1931. Zur Brutbiologie von *Panurus biarmicus* (L.). Vogel 7: 44–47.
- Koenig O. 1951. Das Aktionssystem der Bartmeise (*Panurus biarmicus* L.). Osterr. Zool. Z. 3: 1–82, 247–325.
- Spitzer G. 1972. Jahreszeitliche Aspekte der Biologie der Bartmeise (*Panurus biarmicus*). J. Ornithol. 113: 241–275.
- Stępniewski J. 1995. Ausgewählte Aspekte der Brutbiologie der Bartmeise *Panurus biarmicus*: Beobachtungen am Łoniewskie-See in West-Polen. Vogelwelt 116: 263–272.
- Stępniewski J. 2000. Späte Bruten der Bartmeise *Panurus biarmicus* in Westpolen. Orn. Mitt. 52: 329–331.
- Stępniewski J. 2012. Biologia lęgowa wąsatki *Panurus biarmicus* na Jeziorze Łoniewskim w latach 1987-2009. Orn. Polonica 53: 233-248.
- Surmacki A., Stępniewski J. 2007. Do weather conditions affect the dynamics of bearded tit *Panurus biarmicus* populations throughout the year? A case study from western Poland. Ann. Zool. Fenn. 44: 35–42.
- Wawrzyniak H., Sohns G. 1986. Die Bartmeise. Die Neue Brehm-Bucherei 553. Ziemsen, Wittenberg- Lutherstadt.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTPP „pro Natura”, Wrocław.

Tekst:

Janusz Stępniewski

Foto:

Jan Cornelissen, Piotr Dziełakowski, Lutske de Jong, Freek Meijer, Janusz Stępniewski, Seraf van der Putten, Jacek Wierzejski, John Wilson

Tłumaczenie:

Ingolf Todte, Janusz Stępniewski

Fundacja
Gramineae

Unia Europejska
Europejski
Fundusz
Rybacki

**DOLNY
ŚLĄSK**

„Operacja współfinansowana przez Unię Europejską ze środków finansowych Europejskiego Funduszu Rybackiego zapewniającą inwestycję w zrównoważone rybołówstwo”.